

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th June, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚ (ИҚТИСОДИЙ ВА ФУҚАРОЛИК)ДА ДАЛИЛЛАР КЛАССИФИКАЦИЯСИ

Отабек Пирматов,

ТДЮУ Фуқаролик процессуал ва

иқтисодий процессуал ҳуқуқи кафедраси доценти,

юримдик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Иқтисодий ва фуқаролик суд ишларида тарафлар тортишувчанлик ва тенглик принципи асосида ўз талаб ва эътирозларини асослайдиган далилларни тақдим қилиш билан фуқаролик ёки иқтисодий суд ишини ўз фойдасига ҳал қилишга ҳаракат қилади. Иқтисодий ва фуқаролик суд ишларида суднинг ҳал қилув қарори тарафлар тақдим этган далилларга ва уларни исбот қилишга қаратилган ҳаракатига узвий боғлиқдир.

Исботлаш ва далиллар фуқаролик, жиноий, маъмурий, иқтисодий процессуал ҳуқуқнинг институти эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқдир¹.

Ҳуқуқшунос олим М.Треушниковнинг фикрига кўра, иқтисодий (арбитраж) суд ишларини юритишда далилларни текшириш ва баҳолаш қонуний ва асосли ҳал қилув қарори қабул қилишнинг энг муҳим босқичларидан биридир. Далилларнинг алоқадорлиги, мақбуллиги ва ишончлилиги далилларга баҳо беришга таъсир қилади. Далилларни баҳолашда кўриб чиқадиган маълумотлар далил қийматини белгилашда муҳим аҳамият касб этади. Энг асосийси далилларни баҳолаш иқтисодий (арбитраж) судларининг қарорлари ва ҳал қилув қарорлари адолатли қабул қилинишига олиб келади².

Ш.Шорахметов фикрига кўра, исботлаш фуқаролик процесси субъектлари бўлган тарафлар, суд ва бошқа шахсларнинг фуқаролик ишини ҳал қилиш учун зарур бўлган фактларнинг мавжуд бўлиши-бўлмаслигини аниқлашга қаратилган фаолиятдир³.

ФПКда ҳар бир тараф ўзининг талаблари ва эътирозларига асос қилиб кўрсатган ҳолатларни исботлаши шарт.

¹ Ворожбит С. П. Электронные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе: автореф. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2011.– С. 16.

² Треушников М.К. Судебные доказательства. - М.: Городец, 2004. –С.140.

³ Шорахметов Ш. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига шарҳлар. Тошкент. 2010. –Б.96.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th June, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Суд қандай ҳолатлар иш учун аҳамиятга эга эканлигини, уларни тарафлардан қайси бири исботлаши кераклигини аниқлайди, ҳатто тарафлар бу ҳолатларни далил қилиб келтирмаган бўлса ҳам уларни суд муҳокамасига қўяди.

Далиллар тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар томонидан тақдим этилади. Суд уларга қўшимча далиллар тақдим қилишни таклиф этиши мумкинлиги белгиланган.

Ўзбекистон юридик энциклопедиясида далиллар - қонун ҳужжатлари назарда тутилган тартибда олинган маълумотлар иш бўйича далиллар бўлиб, улар асосида ишда иштирок этувчи шахсларнинг талаблари ва эътирозларини асословчи ҳолатлар, шунингдек, ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатлар бор ёки йўқлиги аниқланади. Бундай маълумотлар ёзма ва ашёвий далиллар, экспертларнинг хулосалари, гувоҳларнинг кўрсатмалари, ишда иштирок этувчи шахсларнинг тушунтиришлари билан аниқланади⁴.

Американинг Британика энциклопедиясида (Britannica Encyclopedia) ҳам далил (evidence) қонунга асосан суд ва маъмурий жараёнда фактларнинг рост ва ёлғонлигини исботловчи воситалар (ҳужжатлар, гувоҳлик кўрсатмалари, ашёвий далиллар) эканлиги баён этилади⁵.

ФПКнинг 71 моддасида далилларга таъриф берилган бўлиб, унга кўра, тарафларнинг талаблари ва эътирозларини асослайдиган ҳолатларнинг мавжудлигини ёки мавжуд эмаслигини суднинг қонунда белгиланган тартибда аниқлашига асос бўладиган ҳар қандай фактик маълумот ва ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатлар фуқаролик иши бўйича далиллардир⁶ деб кўрсатилган.

М.К. Треушников далиллар иборасини икки хил маънода тушуниш мумкинлиги айтиб ўтади: Биринчидан, далиллар ҳар қандай фактик маълумот ҳамда гувоҳлик натижасида олинган маълумотлар бўлса; иккинчидан, ашёвий далиллар, ёзма далиллар, тарафларнинг тушунтиришларидир. Биринчи

⁴ Ўзбекистон юридик энциклопедияси. Тошкент. Адолат. 2010. 234 б.

⁵ Britannica Encyclopedia. Library of Congress. USA. 2003. 200

⁶ Қонун ҳужжатлари маълумотлар миллий базаси, 23.01.2018 й., 02/18/ФПК/0612-сон

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th June, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

ҳолатда далиллар ахборот хусусиятига эга бўлиб, ўзида далиллар процессуал шаклга эга бўлган ўзида фактик маълумотларни сақлаган ахборотдир⁷.

В.Ярков иқтисодий суд ишларида далилларни тақдим этиш тартиби моддий ҳуқуқ нормаларида белгиланиши айтиб ўтади. Хусусан, “Банкротлик тўғрисида”ги қонунда қарздорни банкрот деб топиш тўғрисидаги аризада қарздорнинг қарзи мавжудлигини тасдиқловчи ҳужжатлар, шунингдек қарздорнинг кредиторнинг талабларини тўлиқ қондириш қобилиятининг йўқлиги; қарздор-фуқаронинг мол-мулкининг таркиби ва қиймати тўғрисида ҳужжатлар, қарздорларнинг рўйхати, бухгалтерия ҳисоботи ва бошқа ҳужжатлар тақдим этилиши белгиланган⁸.

Бир сўз билан айтганда, иқтисодий ва фуқаролик ишлари бўйича судлар тарафлар томонидан тақдим қилинган далилларни текшириш ва уларга ҳуқуқий жиҳатдан баҳо бермасдан, ҳал қилув қарорларини қабул қилмайдилар.

Иқтисодий ва фуқаролик процессуал ҳуқуқида далилларни назарий жиҳатдан ўрганиш ва таҳлил қилишда уларни классификация қилиш муҳим аҳамият касб этади. Далиллар процессуал назарий жиҳатдан ҳуқуқшунос олимлар томонидан турлича классификация қилинади.

Ҳуқуқшунос олим М.Мамасиддиқов далилларни қуйидагича классификация қилади: манбасига қараб: шахсий ва ашёвий; вужудга келишига қараб: бирламчи ва ҳосила; далиллар билан исботланувчи факт ўртасидаги узвий боғланишга қараб: тўғри ва эгри;

Баъзан олинган манбасига қараб, далилни икки турга эмас, балки 3 турга бўлиш ҳам учрайди (кенг ёйилган)- шахсий, ёзма ва ашёвий. Бундай таснифлашнинг бошқача усули - шахсий, ашёвий (буюм ва ҳужжатлар) ва аралаш (эксперт хулосаси) турларига бўлишдир. Аралаш ажратишнинг асоси шундаки, улар ўз мустақил табиатига эга ва суд томонидан иккита далил манбаси (шахсий ва ашёвий) ажратилади. Маълумот манбаси бўлиб, бир тарафдан уни текшираётган эксперт, бошқа тарафдан эса буюмлар ҳисобланади⁹.

⁷ Треушников М.К. Судебные доказательства. М.: Городец, 2004.–С. 80.

⁸ Ярков.В. Арбитражный процесс. Компендиум. Москва. 2011. –С. 56

⁹Мамасиддиқов М. Фуқаролик процесси. Фуқаролик ишлари бўйича судьяликка захирага олинган номзодлар учун қўлланма. Тошкент. Vaktria press. 2014. –Б.138.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th June, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Ҳуқуқшунос олим Ф.Отахонов фикрига кўра, банкротлик тўғрисидаги ишларни кўриш ва ҳал этишда, шунингдек процессуал назарияда далилларнинг иккита умумэтироф этилган таснифи мавжуд:

- биринчидан, дастлабка ва ҳосила;
- иккинчидан, тўғри ва эгри¹⁰ далиллардир.

Д.Хабибуллаев ҳам далилларни шаклига, тузилишига, далил билан исботланувчи факт ўртасидаги узвий боғланишига қараб таснифлайди. Унинг фикрига кўра, далиллар шаклига қараб: оғзаки, ёзма ва ашёвий далилларга бўлинади.

Оғзаки далилларга тарафларнинг, учинчи шахслар ва уларнинг вакилларининг тушунтиришлари, гувоҳ кўрсатмалари ва ҳақозолар қиради.

Ёзма далиллар шаклига кўра: расмий ва оддий ёзма далиллар; субъектига кўра: алоҳида ва хусусий; вужудга келишига кўра: ҳақиқий асли ва нусхаси каби турларга бўлинади.

Далиллар тузилишига (вужудга келиши) қараб: дастлабки ва ҳосила далилларга бўлинади. Дастлабки далил бевосита биринчи манбадан олинган далил бўлади. Масалан, ҳужжатнинг асли, ҳодисани ўз кўзи билан кўрган гувоҳнинг кўрсатмаси шундай далил бўлади. Ҳосила далиллар дастлабки далилнинг мазмунини акс эттиради. Масалан, ҳужжатнинг нусхаси, факт тўғрисидаги маълумотларни бошқа шахсларнинг сўзидан олиб айтувчи гувоҳнинг кўрсатмаси бўлади.

Далил билан исботланувчи факт ўртасидаги узвий боғланишига қараб: тўғри ва эгри далилларга бўлинади.

Юқоридаги ҳолатлардан кўринадики, электрон далиллар бошқа исботлаш воситаларидан тубдан фарқ қилади ҳамда улар далилларнинг мустақил бир туридир.

Бизнинг назаримизда далилларни шаклига кўра таснифлаётганимизда уларни оғзаки, ёзма, ашёвий ҳамда электрон далиллар каби туркумларга ажратиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Электрон далиллар махсус техник ва ахборот коммуникация воситаларида яратилиши, сақланиши, қайта ишланиши ва узатилиши билан бошқа далиллардан тубдан фарқ қилади.

¹⁰ Отахонов Ф., Ибратова Ф. Хўжалик судларида банкротлик ишларини кўришнинг ўзига хос хусусиятлари. Монография. Тошкент. 2013. –Б.196.